

Євген
Головаха

ДО 100-РІЧЧЯ ІВАНА ПЕТРОВИЧА ГОЛОВАХИ – ОДНОГО З ФУНДАТОРІВ ІНСТИТУТУ

Поздоровляю вас від Інституту соціології. Ми ж, соціологи, всі звідси вийшли. До речі, багато з тих, кого нагородили щойно дипломами, були членами Ради молодих вчених Інституту філософії, яку я, як це не дивно, багато років очолював. Я власне філософією ніколи не займався, я був психолог, соціолог, але так вийшло, що я можу говорити про філософську спільноту, адже знав її з трьох років свого життя, і знав перші кроки тих людей, які заснували Інститут філософії. Вони постійно бували у нас вдома, поряд із нами, дітьми, бо ми жили в одній кімнаті комунальної квартири. Тут були і «видатні» філософи, лауреати сталінської премії, і помічник «товариша» Молотова, і колишні «вороги народу», які вийшли на волю у часи «відлиги». То були дивовижні люди, та про це я можу якось потім окремо розповісти. Але головне не те. Щоб у нас був такий Інститут філософії, який він зараз є і яким взагалі він був впродовж багатьох років (як, можливо, найдавніша вільномисляча інституція в Україні), треба було пройти дуже важкий шлях.

Мій батько Іван Петрович Головаха був до цього причетний (я тут чи не нав'язався до вас, бо цього року 100-ліття з дня його народження). У вас тут написано що професор Омеляновський був першим директором Інституту. Так от: професор Омеляновський привіз із собою з Москви мого батька, котрий щойно захистився з напрочуд актуальною сьогодені темою. Тема була така: «Історичні передумови перетворення Росії на батьківщину ленінізму». Отака

була захищена в 1947 році кандидатська дисертація. Професор Омеляновський побоювався їхати в Київ один і вмовляв довго мого батька, а той не хотів їхати, бо за розподілом мав їхати у Томський університет завідувати кафедрою. Але зрештою Омеляновський вмовив його — як українця за походженням — їхати сюди. Він не знав, що це собі на горе він батька взяв, бо той був неймовірною людиною і невдовзі очолив боротьбу із професором Омеляновським, тому що вважав, що професор не цікавиться життям інституту. Я, до речі, з подарунком, так би мовити, духовним. Це з батькового архіву. Почитайте, це цікаво — це автентичні документи 1947–55 років. Тут все є: про те, як створювався цей інститут; протоколи, рецензії, обговорення...

Для чого я все це кажу? Бо якби не було багаторічної боротьби Івана Петровича Головахи і директора члена-кореспондента Остряніна, і якби ця боротьба спочатку не «з'їла» батька, а потім і Остряніна (бо батько знайшов плагіат у творах Остряніна, якого, до речі, підтримувало ЦК КПУ), то хтосна як би розвивалися події... Тож спочатку пішов батько, а потім пішов все ж таки Острянін. І це було першим кроком до того, щоб директором став Копнін. А якби Копнін тоді не став директором, то такого інституту, який ми сьогодні щиро шануємо, повірте мені, не було б. Це була б настільки «ідеологічно витримана» організація, що навіть уявити собі важко. Ви ж розумієте, що у ті часи філософію розглядали як головну ідеологічну силу, а філософів — як «бійців ідеологічного фронту».

Копнін із батьком були однокурсниками, тож коли батько поїхав до Києва з Омеляновським, Копнін став завідувачем кафедри Томського університету замість батька, але потім переїхав у Київ. А згодом, коли батько в журналі «Вопросы философии» довів, що Острянін плагіатор (у Сергія Борисовича Кримського це чудового у спогадах описано), його звільнили нарешті; тоді й запропонували Копніну стати директором. Отака історія створення сучасного Інституту філософії. Багато хто із присутніх тут знали мого батька, але вже на тій стадії, коли він був спокійною людиною і у великих битвах не брав участі, а я пам'ятаю всю цю багаторічну боротьбу.

Три штрихи з біографії мого батька, щоб ви знали, які люди насправді і тоді були. Він був ортодоксальним марксистом. Мама теж була марксистом, але її в 1952-му звинувачували в ідеалізмі. Як ви пам'ятаєте, була боротьба з космополітизмом. І професор Єневич сказав, що вона ідеаліст, пропагандист ідеалізму серед студентів, таких як Мирослав Попович, Сергій Кримський, Вілен Горський... Ви ж знаєте, що означало у 1952 році таке звинувачення. Та мама на партійних зборах сказала, що вона краще ставиться до професора Єневича, ніж він до неї, бо він її звинувачує в ідеалізмі, а вона його — тільки в ідіотизмі. І хоч як це дивно, а навіть у ті страшні часи люди посміялися і розійшлися. А от щодо батька: того ж 52-го його викликали в міськком партії і прямо сказали, що ви, мовляв, дуже перспективна людина, у вас все добре, тільки от дружина у вас якась неправильна. Треба вам щось робити. А втім, мама була, до речі, учасником бойових дій, мала три поранення, мала ордени і все таке ніше. Вона була теж випускницею Московського університету.

А йому сказали: «Неправильна у вас дружина». Тож він сказав: «У мене все правильно, і я на цю тему з вами розмовляти не буду».

Оце перший такий штрих з його біографії (наразі я не кажу про перебіг боротьби з Остряніним; хто захоче почитає архівні матеріали, аби зрозуміти, хто правий, хто винний — я не знаю, але результат ізрештою виявився позитивний). А другий штрих дуже цікавий — це історія про те, коли в нього на кафедрі філософії АН УРСР впродовж року вчився як аспірант відомий наш поет, видатний дисидент Василь Стус (коли батька звільнили з Інституту, він став завкафедрою Академії наук; до речі, всі академіки, кого я тепер зустрічаю, розповідають, що колись проходили в мого батька курс філософії). Я, коли про Стуса дізнався, кажу батькові, слухай, ти ж ніби марксист, комуніст, а Стус вирізнявся тим, що казав все, що думав. Радянські психіатри йому навіть діагноз поставили: «патологічна чесність». Він виступав на семінарах і відверто казав все, що думав про комуністичний диктат і імперське гноблення. Тож, як ти його терпів? А він каже: «Та він таке верзе, що я й не знаю». Рік той у нього таки провчився і отримав п'ятірку.

І останній штрих. Колись був такий унікальний молодий математик Чудновський в Україні, який розв'язав одну з проблем Гілберта. І коли батькові завідувач відділу кадрів (був у нас у ті роки, в 70-ті, у відділі кадрів такий собі керівник від КДБ) дав наказ поставити йому двійку або максимум трійку, щоб його не приймали в аспірантуру (була в КДБ підозра, що його родина може емігрувати), то батько цілу годину приймав у нього іспит і поставив йому п'ятірку. Аргумент у нього був залізний — хлопець відповів на усі запитання. Після того кар'єра батька як завідувача кафедри скінчилася, і він знов повернувся до Інституту філософії як науковий співробітник.

Тобто я хочу сказати: можна було бути і таким марксистом. До речі, коли всі ті перебудовчі події розгорнулися і марксизм став ви знаєте чим, батько сказав: «Я більше жодного рядка не напишу. Якщо все те, що я писав, нікому не потрібно, я жодного рядка не напишу». І справді, жодного, навіть мемуарного, рядка не написав. Для чого я це кажу? Для того, щоб ми зрештою могли побудувати нормальне суспільство. Я дуже сподіваюсь на це. Навіть за ненормальних умов, все одно була якась боротьба. Завжди були люди порядні на моє переконання, хоча вони писали про «батьківщину лєнінізму», хоча могли вірити в абсолютно нереальні ідеологічні принципи. Але все одно будь-яка ідеологія не може розділяти людей. Все одно люди поділяються не за ідеологічною ознакою, а як порядні або непорядні. І завдяки цьому ми можемо реально виживати. Зараз у нас серйозні ідеологічні суперечності між людьми, і, повірте мені, в обох таборах є і порядні і непорядні люди. Якщо порядні порозуміються, у нас все буде нормально.

Головаха, Євген — доктор філософських наук, головний редактор часопису «Соціологія: теорія, методи, маркетинг».
